

Օցը վզավըդ պատ ընկնի,
 Օցը կծի քեզ,
 Օխձին լղին խմիս,
 Օձը լուզուտ կծի,
 Օխտը մարդի քնիս, վեչ մխըթարվիս,
 Օխընի կա ջիգարիդ,
 Օչափ կոլ տա քեզ:

Ծանոթութիւն. — Ղարաբաղի օրհնութիւնը եւ անէծքը հաւաքել է Աղեքսանդր Կարապետեան Մելիք Շահնազարեան Շուշեցի: Նա մի երկու տարի Շուշի վազառային դպրոցում սովորելով, թողել է եւ մտել ծառայութեան եւ պարագել ինքնակրթութեամբ: Նա եղել է երկար տարիներ մաքսատան կառավարչի օգնական. եւ յետոյ կառավարիչ Պարսկահայ թումանեանցների պոեւտրական տան Ղարաբաղի կալուածների մօտ 20 տարի, որտեղ մի օր անտառի միջով ձիով անցնելուց ծառի մի ճիւղ աչքին դիպելով կուրանում է բոլորովին 1905 թ.: Նա ունի մօտ 300 երես 436 տողից բաղկացած ոտանաւորներ, զանազան բովանդակութեամբ 1870 թուից սկսած մինչեւ այժմ: Նա 80 տարեկան է, առողջ կազմուածքով, թուղթը դնում է առաջը ձախ-ձուռ գրում մատիտով, յետոյ իր դուստրնեից մէկը արտագրում է նրա թելադրութեամբ:

Կ. Կ. ՄԵԼԻՔ-ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆԻ

ՅԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՃՈՐՈԽԻ ԱՅԵԶԱՆԸ

առ — առուակ: — լ — լեռ: — լշ — լեռնաշղթայ:

(Շարոռնակութիւն):

ԺԳ.

Իչկալա եւ Բէհլեւան Վտակները:

Մուրղուլից ցած, գէպի հիւսիս Բոր-
 չըխա, Բերդ գիւղերի եւ Յիտուրեանի աւե-
 րակների մօտ ձորոխին խառնուած Իչկալա
 (միջնաբերդ) առուակը որ իջնում է Եան-
 դունլի, Սաուզուրդի եւ Յկարեստի լճից,
 աղունքում անուանում է Պալլգի (ձկնոտ)
 կամ Խուրշիդ (արեւաձկնային): Այս ա-
 ռուակը ընդունում է Զէյդէն, Զատ, Զիվտե
 Քէօփի, Դից-գեդ (Դիզբէօյ), Մաքրիտի,
 Կոստանի առուները, որոնք ոռոգում են
 համանուն գեղերն եւ նրանց պարագաների
 հանդերը: 1872ի քարտէզի վրայ այս վտակն

անուանում է Զայիր-սու (մարդերի ա-
 ռուակ) այն ընդարձակ Մարգերի անունով,
 որ պատած են վտակը, իրենց մշտադալա-
 րով եւ գեղն էլ անուանում է Մարգագե-
 տին (Մակրիետի): Այս վտակի մէջ
 թափում են Գուրչատի, Բաշքեօյ (գլխաւոր
 գեղ) առուակները ձախից, Ագուրոյ, Պան-
 չուրետ, Մամանիտ՝ աջից, որոնք միանա-
 րով Մարգաստանում կուտակուած ջրերին՝
 խառնում են ձորոխին:

Իչկալա անունն առաջացել է վտակի
 աղունքից ո՛չ շատ հեռու բարձունքի վրայ
 հիմնուած բերդից-միջնաբերդից, պարսպից
 եւ երկու հին մեծ քարէ կամուրջներից,
 որոնք դարեւոր անցեալ ունին: Անշուշտ այս
 կալուածքը երկրորդական, երրորդական իշ-
 խանի յատուկ չէ՛նք ու կառուցուածք չէ՛,
 այլ առաջնակարգ, թաղաւորական տանն է
 պատկանել, մինչեւ որ պեղումներ չկատա-
 րուին, չի պարզուել Իչկալայի եւ Մակրիե-
 տի անունները: Իչկալա վտակը մօտ 15 կի-
 ւոմետր երկարութիւն ունի, Յկարեստի լեռ-
 ների բարձունքը կազմում է սրա եւ Խոփայ
 վտակի ջրբաժան գիծը, որի երկարու-
 թիւնը հազիւ թէ տասը կիւոմետր լինի, իսկ
 ծովից հեռաւորութիւնը ընդ ամէնը 7—8
 կիւոմետր է:

Իչկալա վտակից 12 կիւոմետր ցած ձո-
 րոխն են թափում Զալոնա եւ Բեհլեւան լեռ-
 ներից իջած Բեհլեւան վտակի ջրերը, որոնք
 բղխում են Կվախերիսի լճից Սեւ Ծովի
 ափերից 6—7 կիւոմետր հեռաւորութեամբ,
 Մակրիալ վտակի բարձունքից: Բեհլեւան
 գեղը, լեռը, վտակը, անցքը 1872ի քարտէզի
 վրայ Պախլաւան է տպագրուած. իսկ Ժողո-
 վուրդը կանչում է Փէհլեւան: Տարակոյս
 չկայ, որ հիւանդոտ ուղեղները փոփոխում
 են այս անունները քաղաքական ինչ-ինչ
 նկատումներով: Իսկ գիտութիւնը մինչեւ
 օրս պեղումներ չէ՛ կատարել, որ վերջ տայ
 ճշմարտութեան առաջ ամէն տեսակ կեղ-
 ծիքներ երեւալուն: Փէհլեւան վտակի նախ-
 նական բաղուկը իջնում է Եանդունլի (հրդե-
 հուած — դուցէ՛ հրաբխային) լեռներից,
 որն այս օր Զէրիա անունն է կրում եւ
 սրանից աւելի ցած 2 կիւոմետր հեռաւորու-
 թեամբ գտնւում է Գիդրեվետ գեղը իր բազ-
 մաթիւ աւերակներով: Փէհլեւան վտակի,
 Փէհլեւան առուակի վրայ, Փէհլեւան լե-
 րան ստորոտում գտնւում են Փէհլեւան
 բերդ ամրոցի աւերակները, սրանց մօտ է

մարդկային ի՞նչ գերազոյն ճիգեր են թափուել այդ ամբողջների բերդերի եւ պարիսպների վրայ, որոնք կերտուել են դժոխային տանջանքներով:

2. Այս դարին յաջորդել է կոկուած քաղաքի դարի շրջանը, երբ մարդիկ ո՛չ միայն քարը կոկել, ուղղել եւ դրանցով պարիսպներ ու աշտարակներ են կառուցել, այլ եւ կոկուած քարից ամէն տեսակ գործիքներ են պատրաստել ու մեղ թողել:

3. Պղնձի դարի նախնական շրջանը. երբ ո՛չ միայն պղինձը բովերից դուրս են բերել մեծամեծ քանակով, այլ պղնձից շինել են զէնքեր, զարդեր եւ ամաններ: Այս շրջանը Ակկատ-Սումերների հետ ամբողջ Միջագետքում մտաւոր եւ արհեստների զարգացման հետ է կատարուել, մինչեւ գետերի ափունքը եւ Տայոց-Դայիանի երկիրը:

4. Նայրի երկրի կենդրոնական մասի — Արարատեան երկրի վիշապազանց զարգացման դարում ձորոխի Աւազանում էլ զարգացել է Բազալտ քարի կոկելու, յղկելու եւ քանդակելու արհեստը, որը դարեր է տեւել Անահիտի, Միհրի եւ Արամազդի պաշտաման շրջանով:

5. Սեւ Ծովի (Ամասիա — Կոլխիդայի) շրջանը. ոսկու, արծաթի, գործածութեան շրջանը նկատելի է ձորոխի Աւազանում, որ երկար դարեր է տեւել:

6. Բագդատ-Բագրատների շրջանը. որ Ուրարտական շրջանից վաղ է գործել ձորոխի Աւազանում եւ թողել է նշանաւոր հետքեր:

7. Միկենեան-Եգեան շրջանը. որի ժամանակ զարգացած է նուրբ արհեստները ինչպէս կաւային, նոյնպէս թանկագին մետաղների կերտուածներով:

8. Ասուրա-Ուրարտական ընդհարումների շրջանը:

9. Պարթեւ — Պաշլաւների. — նախ եւ յետ Մակեդոնական շրջանը:

10. Քրիստոնէական գաղափարի. — Հէլէն եւ Հռոմի մուտքը ձորոխի Աւազանում:

11. Քաղկեդոնիկ եւ Զրադաշտական քաղաքականութեան պայքարի շրջանը. եւ

12. Իսլամական յետագէմ եւ կործանարար շրջանը:

Այս բոլոր շրջանների ժամանակ նկատուելի է, որ Ասիական կամ Յարեթական

դարերից սկսեալ Արիականների տիրող շրջանում աշխատաւորի ունակ ձեռքերը եւ ստեղծագործող միտքը անվերջ գործել են եւ զարգարել ձորոխի Աւազանը. զարգացրել են ո՛չ միայն անասնապահութիւնը, երկրագործութիւնը, այլեւ պանութիւնն ու շինարարութիւնը, այլ եւ զարգացրել են երկիրը ճիւղ կերտուածքներով. միայն վերջին — իսլամական շրջանը կործանարար եւ աւերիչ դեր է կատարել եւ քաղաքակրթութեան հետքերի փոխարէն նրա աւերիչ ձեռքերի հետքերն են մնացել: Անշուշտ առանց պեղման, գիտական ուսումնասիրութեան, դժուար է որոշ եղրակացութիւններ անել. բայց հեթանոսական եւ քրիստոնէական դարերի հազարաւոր ամբողջների, բերդերի, դղերների ու արձանների, տաճարների եւ ապարանքների հետքերը վկայում են, որ ձորոխի Աւազանում քաղաքակրթութիւնն ու շինարարութիւնը ձեռք-ձեռքի տուած առաջ են գնացել միշտ. երբ ժողովուրդն անկախ է եղել եւ ինքնուրոյն գործել. իսկ երբ իսլամական-իսլամական տիրող իշխանութեան թաթի տակ է ընկել, նա անընդհատ զրկուել է շինարար ընդունակութիւնից եւ կործանման է դատապարտուել:

ԺԴ.

Մաճիսեւ վտակի Աւազանը եւ նորա շրջակայ վտակ-Առուակները:

Դեպիս վտակի եւ Իչկալա վտակի խառնուրդից հինգ կիլոմետր ցած ձորոխին աջից խառնուում է Կլասկուրի վտակը, որ իջնում է Սինդիէտ լեռներից. ապա աւելի ցած՝ Կինձկուրէթի, Կենցխուրետիս-ցիխէ, Զինկուրի, Կարտաուրի եւ Սարաուր առուակները, որոնք ինքիսմթա լճից են իջնում. իսկ ներքին Մարաղիտի գէմ առ գէմ խառնուում է Մանիխեւ վտակը, 25 կիլոմետր երկայնութիւն եւ բազմաթիւ վտակներ ունի, սկիզբն է առնում Կարճիալ եւ Սինգիէտ լճից: Մաճիսեւի գլխաւոր առուակը իջնում է Սինդիէտ լճից նախ գէպի հիւսիս ուղղուած մինչեւ Էփրատա գեղը, որի մօտ ընդունում է Զուչաւի առուակը, որոնք ոռոգում են Ագեգուլի եւ Բագինա եայլաները: Ապա ուղղուելով արեւմտա-հիւսիս մտնում է Զեղվակէ գեղը, ընդունելով աջից Կվաքիատալի, ձախից՝ Կվակիբէի լեռնե-

րից համանուն գեղերը ոռոգող առուակները: Նոյն ուղղութեամբ առաջ գնալով համանում է Կվեդախերովիս, որ տեղ աջից ընդունում է Ցիպլար եւ Մեդիտի եայլաներից Միդիտի եւ Աքիասի. ձախից՝ Կալտարետի եւ Գորգացի առուակները, որոնք ոռոգում են համանուն գեղերը, հասնելով Զիկունետի այգեստանները: Այստեղ Մաճիխել վտակն ընդունում է աջից՝ Կորալետի, ձախից՝ Զիւրաւունետի, Սկուրդիտի եւ Զամիլսա առուակները, ուղղւում է արեւմուտք ձախից ընդունելով նոյնպէս Կեդկեդի եւ աջից՝ Սիդիիտի եւ Գվարա առուակները ու խառնւում է Ճորոխին:

Ինչ դեր որ խաղացել է Արդվինը Ճորոխի միջին մասի — Յրիա, Իշալբուր, Մելօ, Մուտղուլ, Դեվիս եւ սրանց շրջանի մասին իր արհեստանոցներով մինչեւ 1870 թուականները, տնայնագործութեամբ. նոյն դերը կատարել է Մաճիխել աւանը իր եւ Աջարա վտակների, Իշլալայի, Փէհլէվանի վերարբերութեամբ: Երբ 1773ի Գարասուի պարտութեան դոյժը հասաւ Մաճիխել, Լադերը Բէյերի թելադրութեամբ մտան Մաճիխել աւանը, քաջեցին տարան հարս, աղջիկ, պատանի եւ տղայ. վաճառքի դրին ծովափում, կոտորեցին դիմադրողներին, կործանեցին Մաճիխելը, որոնցից ճարպիկները անտառների միջով ցրուեցան ու հասան Արդվին, Արզանուզ, Օքրոբագետ, Տանձուտ եւ Օլթի, ապաստանեցին հայերի տեղացիների մօտ մինչեւ 1918: Գաղթական Մաճիխելցիների սերունդը յայտնի էր այդ շրջանում:

Ինչպէս որ հարուստ են վանքերով, ամրոցներով, բերդերով եւ դղեակներով Շաւշատը, Արզանուզը եւ Իմերխեւը. այնպէս էլ հարուստ է Մաճիխելը: Բայց թէ Մաճիխելի եւ թէ Աջարայի ժողովուրդը վարք ու բարքով այնքան բարբարոս են, որ շատ դժուար է այդ գաւառների խորքերը մտնել եւ ուսումնասիրել առանց վտանգի: Այս պատճառով շատ դժուար է ընդհանրապէս Ճորոխի ափերը Պալիարից մինչեւ Բաթում ուսումնասիրել. մանաւանդ Մաջիխել եւ Աջարա: Այս գաւառների ուսումնասիրութեան համար շատ քիչ նիւթ կայ, եղածն էլ կասկածելի է: Նոյն խիստ ուսակապ պաշտօնական ուսումնասիրողները գանգատուել են 1878—1917 տարիներին:

ԺԵ.

Աջարա կամ Եգեքիա:

Ճորոխի վերջին եւ ամենամեծ վտակը Աջարան է, իւր 120 կիլոմետր երկարութեամբ, որ ձգւում է արեւելքից, Զիրուխարին — Բաշի լեռներից մինչեւ Ճորոխի ափը, Բաթումից 12 կիլոմետր աւելի հարաւ-արեւմուտք: Այս երկար եւ մինչեւ 20 կիլոմետր լայնութիւն ունեցող Աւազանի միջից անցնում է Աջարա վտակը, որ ընդունում է աջից՝ Գուրլայի լեռներից եւ ձախից Շաւշատի լեռներից բազմաթիւ մեծամեծ վտակներ, որոնք մեծամեծ սահանքով իջնում են լեռներից, ոռոգում են երկիրը եւ Աջարային միանալով՝ գնում են մեծացնելու Ճորոխի ջրերը:

Աջարա վտակի ափունքը Կեխեվենի եայլայից սկսելով՝ նախ ուղղւում է հարաւ-արեւմուտք, մինչեւ Ռիկեթի գեղը. ձախից ընդունելով Բակսաձէ եայլա, Դամիս-Պարաուիտի եւ աջից՝ Ցեդաքարա առուները. ապա ուղղւում է արեւմուտք հասնում է Բեգլետի գեղը, ձախից ընդունելով Դիակպիս կամ Դիակմիս, աջից՝ Կարաուի առուները: Այստեղից արեւմտահիւսիս է ուղղւում մինչեւ Դիդ-Աջարա աւանը, աջից ընդունելով Ցաղիխուրի, Գուդախիսի եւ Գորգումի միացեալ եւ Դալիւնեսի, ձախից՝ Տափօ առուակները, որոնք բոլորում են եւ իջնում Սակուլափերդի լէից. հիւսիսից եւ Արգելտի լէից հարաւից:

Դիդի — Աջարայից թեքում է վտակը հարաւ — արեւմուտք, անցնում է Խուլա, Գորգմեխիձէ, Ալմէ, Զաօ եւ Կեդիլի գեղերը ընդունելով՝ ընդունում է Սիսալտա մեծ առուակը, որ իջնում է Արսիան լէից: Սիսալտան դէպի արեւմուտք եւ քիչ էլ հիւսիս թեքուած ընթանալով՝ ընդունում է աջից Բակօ (Վակա), Կարագետի առուակները, որոնք դուրս են գալիս համանուն լճակներից, ոռոգելով համանուն եւ Մուլէուլի գեղերը իրենց պարագաներով: Այդտեղ միանում է Թիսիլվան առուակը համանուն գեղից: Սիսալտան աւելի առաջ գնալով՝ ոռոգում է Խիսօձիբօ, Նադաբմիբ, Աբուլաձէ, Պուշրուկաուլի, Մալսալակաուրի գեղերը, ուր աջից ընդունում է Պուշրուկաուլի եւ ձախից՝ Վերմեբի առուակները: Խիսօկերի մօտ է Վարդից-Ցիլե կիսականգուն բերդը ընդարձակ աւերակներով: Առաջ

գնալով՝ ընդունում է աջից Կվատիա, Յորլանա, Ելելիձէ, Սլալտա, Պոչիսա, Չամագուլա. ձախից՝ Վերնեքի, Մախալախուրի, Կիննաուրի, Խոգրովանիձէ, Պապոշվիլեքի, Պուրտիօ եւ բազմաթիւ մանր առուակներ եւ Չամեդի մօտ խառնում է Աջարա վտակին: Աջարան ուղղուելով արեւմուտք, աջից ընդունում է Նիգոգաուլի, Չանխալօ, եւ ձախից՝ ձիդուրի, Բուդուրաուլի առուակները մինչեւ հասնում է Գոքխանաուլի գեղը: Այստեղ Աջարա վտակին խառնում է Մարիտիսի մեծ առուակը, որ իջնում է Դեմիր-Կափու լից, գէպի հիւսիս արեւմուտք ուղղուած՝ 22 կիլոմետր երկարութեամբ անցնում է Յիլատի գեղից, հասնում է Դարչիձէ գեղը, ուր ընդունում է աջից Դարչիձէ եւ ձախից՝ Թամաշէտի առուները: Միշտ միեւնոյն ուղղութեամբ ընթանալով՝ անցնում է Կոլոշնարի, Շուրան, Եակոբաձէ, Կորալտա, Կուրտաուր, Մախալախիձէ գեղերը, որոց մօտից հոսող համանուն վտակները միանում են Մարիտիսիսին: Այստեղ ձախից միանում է Էրքովաքի առուակը, որ իջնում է Շուրիձէ լից, ապա նոյն կողմից միանում է Ջումուշաուրա, Մացկվալտա, Կարապետի եւ Լամանաուրի առուակները, որոնք իջնում են Շաւշտի լեռներից: Այս հովտումն են Պապովիլեքի, Ուղաուրա, Կվիախիձէ, Դգվաշ, Իրեմաձէ, Լալամբերդի, Կիճիմաձէ, Դունդաուրի, Ջաքնիձէ եւ Օքոպիլաուրի գեղերը: Նոյնպէս Շաւշտի լից իջնում է Տրետ առուակը, որ ոռոգում է Գոգաձէ, Տրետ, Յուրլանա, Մոշնեքի, Սամուլետի, Յինարիձէ եւ Լակլակիձէ գեղերը, որոնք բոլորն էլ ոռոգում են համանուն առուներով:

Աջարա վտակը Գոքխանաուլի գեղից հիսիս-արեւմուտք ուղղուելով՝ հասնում է Ախալդաքա գեղը ընդունելով աջից Չուան առուակը, որ իջնում է հիւսիսից-հարաւ Թագիմաուրի լից: Չուան առուակը ոռոգում է Վ. եւ Ս. Նագվաքէքի, Պոտաքօ, Ագագօլիա, Ինձկվեքիդի, Յկիսա-Սագարի, Սատափիա, Ջանմուրի, Բրելի, Լումանաուրի, Խաբիլաշվիլեքի, Յեկվա, Յիսիմլետի, Վարջանաուլի, Վան, Ճալա, Դումարաուլի, Բարատաուլի, Յիմտարիձէ, Դիցչվան, Ջիրկվաձէ, Յիսքոտա եւ Տակիձէ գեղերը, որոց ամէն մինի մօտից անցնում է համանուն առուակը, ոռոգելով Եայլա-

ները, մացրաները, ախոռները, կշաղկները եւ աւերակները: Ախալդաքայից մինչեւ Կեդա աւանը արեւմտահարաւ է ուղղում Աջարա վտակը, ընդունելով աջից Գեգեւաձէ, Ախօ եւ Յանարիսի առուները, որոնք բղխում են Թերատ լից եւ ոռոգում համանուն գեղերը: Գեգեւաձէ լեռնից իջնում է նոյն անուն առուակը եւ ոռոգում է Գեգեւաձէ գեղը: Ապա խառնում են Տրետ, Վարջանիսի, Ջվարէ, Ջեսօպելի, Ջեդախերտվիս Ն., Գուլեքի, Յիսեմլի եւ Ջեմիլտի առուակները համանուն գեղերից. իսկ ձախ կողմից ընդունում է Դաբացվիլի, Կայաբաշի, Օրգիալի, Դանդալօ, Կոկոնտաուրի, Կոնտաուրի, Յիսմոքետի, Աքուկետի, Կվաշտա, Վալիօ, Ակուցա եւ հասնում է Կեդա աւանը:

Կեդայից քիչ արեւմուտք Աջարային խառնում են Շավաքուրի եւ ապա Մոքիսի վտակները, որոնք իջնում են Կորդա լից եւ միանում են ձախից Կորդա առուակին. ոռոգում են Ագոտա, Մեծիքնի, Կելատի, Նամոնաքքեվի, Սումսխար-Շավաքուրի, Կուչուլա, Չագրեստալի, Մերիսի, Սամգգեքի, Սամաքի, Ալիք օղի, Սամգգորշվաքուրի, Որցվա, Օրթամէիլէ, Խոխնիէ-դերէ, Ջէմիմիմա եւ Արսանաուր գեղերը իրենց պարագաներով: Կեդայից արեւմտահարաւ ուղղուելով Աջարա վտակն ընդունում է աջից Ագարա¹, Մախումցետի Փ.,

1 Ագարակները ինչպէս շատ էին Խափրում, Բաբերտնում, Կիսկիմում, Թորդումում, Օլթիում, Նոյնպէս շարունակում են Շաւշտ-Իմերխետում, Արգանուշ-Արգիւնում, Խատիլարում, Մուրզուլում, Մաճիխեւում եւ Աջարայում: Հետեւաբար զարգացած էին ագարակները Տայքում-Ճորոխի վերին վտակների շուրջ. նոյնը կատարուել է ստորին վտակների ավերում: Հետեւաբար քաղաքակրթութիւնը Հելլենական եւ Հռոմէական-լատինական հաւասար զարգացել է Ճորոխի աւազանում ծայրէ ծայր եւ գլորուել է միաժամանակ ինչպէս ագարակները, նոյնպէս ամրոցները, բերդերը, գեղակները ու տաճարները եւ ուրիշ կերտածներ աստիճանաբար զարգացել. բարձրացել եւ գլորուել են միաժամանակ ամբողջ Ճորոխի աւազանում. ոչ մի գաւառ միւսից ետ չէ մնացել:

Աջարայի ամրոցների եւ տաճարների շինութիւնների աւերակները միանման են Ճորոխի աւազանի միւս գաւառների կործանումներին, միայն կրօնամոլների աւերածները այստեղ աւելի խիստ է նկատուելի: Ագարակների այլքան մեծ թիւ կայ Ճորոխի աւազանում, որ ստիպուած խուզարկուն քննում է դրանք եւ հասնում է այն եզրակացութեան, որ բոլորն էլ զարգացել են բարձրացել միաժամանակ Հռոմի եւ Հելլագայի ագարակների բարձրացման շրջանում, երբ իլլան-կալուածատէրերը տրոնում էին Հռոմէական Պատրիկներին ընդօրինակել եւ նրանց զման ստրուկների ձեռքով մշակուած սեփական կալուածների տիրել: Ճորոխի աւազանում գտնուած յատուկ ձի,

Սագարետի, Մոխունցետի Մ., Բաբուշ-
օղի, Դոլօգանի, Զինկաձէ, Կապնիս-Թավա
եւ Կիրէ առուակները համանուն գեղերից,
որոնք ոռոգում են այս գեղերը իրանց պա-
րագաներով: Ճարից ընդունում է Խոյնա,
Բգուրգուօ, Ուշխոտ, Մահլազանի եւ Մե-
լիսի առուները եւ Խերավիսի մօտ խոռոչում
է ձորոխին, որ Բաթումից 3 կիլոմետր հե-
ռաւորութեամբ թափւում է Սեւ Ծովը կաղ-
մելով մի մեծ գելտա 8 կիլոմետր լայնու-
թեամբ եւ 11 կիլոմետր երկարութեամբ:

ժ2.

Կորուէտի եւ Կինդերի:

Բաթում քաղաքից եւ նաւահանգստից
դէպի հիւսիս մինչեւ Կորուէտի կայարանը,
մինչեւ Աշխուա առուակը Աջարայի մասն է
կազմում: ձորոխի գելտան են թափւում
Կապնիս-Թավի, Կապանդերի, Էրգէ, Զաչօ,
Խելվաչաւարի, Շիրաքուձէ, Կախաբերի
գաչտում ձմեռանոցներ. Թովալ-օղի,
Մէիլէ, Ստեփանովկա եւ Լիմանի քաղ: Բա-
թումի հարաւային Ախաշէն լեռներից իջ-
նում է համանուն առուն, որ ոռոգում է
համանուն գեղը, Սուգաւ, Իջադիէ, Մաե-
մուդիէ եւ Ֆէյիգէ արուարձանները եւ Բա-
թում քաղաքի մօտ թափւում է ծովը:

Կորունիս-Թավի լ-ից իջնում է համա-
նուն առուակը, Օքարաքում, Ագարա,
Կապիշաւուն եւ Բարձէյսանա գեղերը ոռո-
գելով՝ թափւում է ծովը: Այս Կարադերէ,
Մանել-օղի, Բագրատ-օղի, Մախիննաւարի
առուները համանուն գեղերը ոռոգելով
թափւում են ծովը: Չակվիսաքա լեռներից
համանուն եւ Բեգլեմար, Մորվել լեռներից
Չակվիսադալի, Չակվիսաքալի լեռներից
համանուն առուն, Դադուա լ-ից. Բղենիս
առուն, իջնում են միանում, կազմում Չակ-
վիս վտակը, ոռոգում են գաչտում Խալա,
Գորգաձէ, Դիդշամէ, Խիվաշի եւ Չակվա
կայարանը, Ատկուա, Յեխիսձիլէ եւ Օթ-
րիս-օղի գեղերը:

Դագուա լեռների հիւսիսային փեշերից
իջնում է համանուն առուակը ոռոգում է

համանուն եւ Բորոգալի գեղերի հանդերը
եւ Պանտուրանի մօտ թափւում է ծովը:
Կինտրիլ գետը սկսւում է Խինա լեռներից,
իջնում է Յերմուխիս-Գիլէ, Մակարիս-
Գիլէ, Սաղգետիս-Գիլէ, Զիմոխին, Մեա-
խիձիլէ, Զերաքուսի, Ուրտխնալի, Խե-
կեմալ, Զիվարավի, Յիսեմլաքանի, Միսեմ-
լովանի, Կոքալաւարի, Տկեմակարավի,
Վարջանաւի, Կեցիետի, Սոդումուրի, Զա-
խատի, Կոխի, Օսետուրի, Խուցուրանի, Զե-
նիտի, Կորուէտի, Կանդետի, Սամեքա
գեղերը եւ Կարուէտի կայարանը, 32 կիլո-
մետր ընթացքից յետոյ:

Չուրուք-Սուն սկսւում է Աշկվիսալի
բարձունքից, սահման է կազմում Կենդրիշի
գաւառակի եւ Գուրիայի, ոռոգում է Զե-
գեդինա, Սկուրա, Յիւրապանա, Ալամբարի
գեղերը, անցնում է Ալամբարի աւերակ տա-
ճարի մօտով եւ թափւում ծովը Սմեկալով-
գայի մօտ:

Լեմնակաւ:

ԱՏՐՊԵՏ

(Վերջ:)

ՍԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԴԱՂԱՅԵՆՆ Յ. — Ռուս-Հայերէն լիակատար Բառա-
րան 10 պրակներից. Երկրորդ հրատարակու-
թիւն. Պրակ Ա. Թիֆլիս 1927:

Մեր ուսագէտ հասարակութեան ծա-
նօթ են արդէն Դաղբաշեանի հրատարակած
Հայերէն-Ռուսերէն (1911) եւ Ռուսերէն-
Հայերէն (1906) բառարանները: Այս վերջ-
նոյս երկրորդ հրատարակութեան ձեռնար-
կած է վերստին անխոնջ բառադրագէտը,
մասնաւորապէս ճոխացնելով աշխատու-
թիւնը «յետ պատերազմեան» գիտական բա-
ռերով: Պատերազմը ինչպէս կերպարանա-
փոխեց ազգագրական սահմանները, նոյն-
պէս այլաշրջեց լեզուներու արտաքին տա-
րազը մերթ «ի լաւն»՝ յառաջադիմութիւն
եւ մերթ «ի յոռին»՝ յետադիմութիւն եւ
խառնակութիւն:

Այսպէս «ի լաւն» փոխուեցաւ ուսու-
րէն լեզուին գրչութիւնը, որուն այբենա-

թենիների պարտեզները, խաղողի այգեստանները, պտղա-
թենիների պարտեզները, ընկուզնոցները, կաղնիոց-
տու ծառերի պարտեզները, մառախուղ են մառախուղ, որ գրանք ընդ-
նեքը. նշոցները ստիպում են մառախուղ, որ գրանք ընդ-
նեքը. նշոցները ստիպում են մառախուղ, որ գրանք ընդ-
նեքը: Նշոցները ստիպում են մառախուղ, որ գրանք ընդ-
նեքը: Նշոցները ստիպում են մառախուղ, որ գրանք ընդ-
նեքը: